Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

Січкарчук Наталія Дмитрівна

УДК 376-056.264:81(043.3)

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОТОРНОЮ АЛАЛІЄЮ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
на здобуття наукового
ступеня кандидата педагогічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Шеремет Марія Купріянівна,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Інститут корекційної педагогіки та психології, завідувач кафедри логопедії.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Миронова Світлана Петрівна,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, завідувач кафедри педагогіки та методики дошкільної і початкової освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
Журавльова Лариса Станіславівна,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького, доцент кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти.

Захист відбудеться «2» червня 2011 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.053.14 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «____» _____ 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради **С. В. Федоренко**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку української держави одним із пріоритетних напрямків національної політики виступає модернізація освіти щодо забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості дитини.

Відомо, що основною умовою особистісного та психічного розвитку дитини є збереженість мовленнєвої функції або, у випадку мовленнєвої патології, корекція та розвиток усіх її структурних компонентів, як повноцінного засобу спілкування.

За дослідженнями відомих вітчизняних та зарубіжних науковців серед інших мовленнєвих порушень чільне місце за складністю симптоматики та патогенезу посідає алалія. Упродовж багатьох років це мовленнєве порушення привертало до себе увагу численних дослідників – нейрофізіологів, психоневрологів, логопедів, психологів, лінгвістів тощо.

У сучасних наукових дослідженнях загальноприйнятим є визначення *моторної алалії* як первинного недорозвитку експресивного мовлення центрального органічного генезу (Л. Волкова, Є. Соботович, В. Тищенко, С. Шаховська, М. Шеремет та ін.).

У своїх дослідженнях такі видатні дефектологи, як Б. Гріншпун, Г. Жарєнкова, Н. Жукова, Р. Левіна та ін., у якості основного прояву порушення мовленнєвої функції у дітей із моторною алалією визначають дефіцитарність мовної здібності, що проявляється у порушенні її задатків, а саме у зниженні мовленнєвої активності.

На недостатність спостереження за мовленням оточуючих у дітей з моторною алалією вказували Т. Візель, Ж. Глозман, Р. Левіна, А. Маркова та ін.

Уповільненості процесу вироблення мовленнєвих стереотипів та їх патологічної інертності, загальмованості процесів переключення, або, навпаки, швидкому згасанню їх слідів у пам’яті дітей з моторною алалією присвятили свої дослідження такі відомі дослідники, як Г. Гуровець, В. Лубовський, І. Самойлова, В. Тарасун, Н. Трауготт та ін.

На порушення програмування мовленнєвого висловлювання, несформованість динамічного стереотипу вказували Т. Барменков, В. Воробйова, Г. Гуменна та ін.; недостатність здібності до моделювання вивчали Л. Халілов та ін., заміщення та символізацію у мовленнєвій діяльності дітей з моторною алалією досліджували Л. Єфіменкова, О. Юртайкін та ін.

Досліджуючи теоретико-методичні основи формування мовлення у дітей із моторною алалією Н. Жукова, Є. Мастюкова, В. Тарасун, Т. Філічєва, М. Шеремет та ін. вказували на труднощі в актуалізації знайомих слів у власній мовленнєвій діяльності. Особливості перенесення засвоєних граматичних форм слів на інші мовленнєві ситуації досліджували О. Грібова, Б. Гріншпун, Ю. Коломієць, Н. Трауготт, Н. Чередніченко та ін.; на мовленнєву безпорадність у нових ситуаціях та хаотичність дій при вирішенні вербальних завдань вказували Т. Барменкова, Н. Жукова, І. Марченко, В. Тищенко та ін.

За дослідженнями А. Богуш, О. Кисельової та ін. важливого значення в опануванні мовленнєвою діяльністю та рідною мовою відіграє емоційно-оцінна лексика, що є основою для формування практичних навичок висловлювати свої почуття, оцінювати дії та вчинки інших людей тощо.

Аналіз науково-методичної літератури дав змогу зробити висновок про те, що у спеціальній психолого-педагогічній літературі не визначені і не обґрунтовані педагогічні умови та теоретико-методичні основи формування емоційно-оцінної лексики у дітей із моторною алалією.

Отже, актуальним постає питання визначення найбільш доцільних засобів художньо-мовленнєвої діяльності у корекційно-розвивальному навчанні дітей із моторною алалією, адже принцип комунікативного підходу до навчання дітей з ТПМ передбачає не лише заповнення прогалин у мовленнєвому розвитку дітей, а й стимулювання їх до підвищення комунікативної активності.

Як показали психологічні дослідження, емоційні почуття підвищують комунікативну активність із залученням широкого спектру вербальних та невербальних засобів та є одним із регуляторів діяльності, рушійною силою до спілкування, шляхом до пізнання.

Аналіз літературних джерел дав змогу констатувати відсутність досліджень відносно стану сформованості системи лексичних значень, що відображають емоційні стани і оцінки у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією, особливостей її розвитку та використання у різних видах мовленнєвої діяльності.

Таким чином соціальна значущість і недостатня розробленість вище зазначених проблем зумовлює актуальність та необхідність розробки методики формування емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників із означеним мовленнєвим порушенням. Це і зумовлює вибір теми нашого дослідження: **«Формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до тематичного плану кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету (НПУ) імені М. П. Драгоманова за науковим напрямом «Навчання та виховання дітей із ТПМ», затверджена на засіданні вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 26 грудня 2007 року) та закоординована в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 25 березня 2008 року).

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці педагогічних умов та методики корекційної (логопедичної) роботи, спрямованої на формування емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників із моторною алалією.

Для реалізації поставленої мети було окреслено такі **завдання:**

1. З'ясувати ступінь висвітлення досліджуваної проблеми у загальній і спеціальній психолого-педагогічній літературі.
2. Визначити стан та особливості сформованості емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією.
3. Визначити психолого-педагогічні умови формування емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників із моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності.

4. Обґрунтувати та розробити зміст методики формування емоційно-оцінної лексики у дітей із моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності, експериментально апробувати її ефективність.

Об'єкт дослідження – комунікативно-мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією.

Предмет дослідження – педагогічні умови та методика корекційної (логопедичної) роботи з розвитку емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників із моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності.

Методи дослідження. Відповідно до визначеної мети, сформульованих завдань комплексно застосовувалися наступні методи дослідження:

– *теоретичні:* аналіз, систематизація та узагальнення даних загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури з метою виявлення стану досліджуваної проблеми; аналіз навчальних програм, корекційних методик та методичних посібників з метою з'ясування сучасних підходів до корекційної роботи з дітьми старшого дошкільного віку з моторною алалією;

– *емпіричні*: цілеспрямоване спостереження за навчально-виховним процесом, ігровою діяльністю старших дошкільників із порушеннями мовлення, анкетування батьків, психолого-педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний) з метою обґрунтування та апробації психолого-педагогічних умов й методики формування емоційно-оцінної лексики, вивчення стану її сформованості у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією;

– *статистичні:* кількісний та якісний аналіз і узагальнення експериментальних даних, методи статистичного аналізу.

Методологічну основу дослідження становлять: концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку (Є. Соботович); нормативні показники і критерії мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку (Є. Соботович); фундаментальні положення про мову як суспільне явище, її сутність як засобу спілкування і пізнання, систему мовної організації (Л. Виготський, О. Лурія, Ж. Піаже та ін.); вчення про мовлення як умовно-рефлекторну діяльність (І. Павлов, І. Сеченов та ін.), його взаємозв'язок із першою сигнальною системою (М. Кольцова, М. Красногорський); положення мовознавства щодо взаємозв'язку мови і мовлення (О. Потебня , Ф. де Сосюр та ін.), психології щодо навчання мови як мовленнєво-мисленнєвої діяльності, взаємозв'язку вербального і невербального спілкування у комунікативній діяльності (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Лурія, С. Рубінштейн та ін.); психолінгвістичні підходи до аналізу мовленнєвого розвитку дитини і його формування у процесі нормального та порушеного онтогенезу (М. Жинкін, О. Леонтьєв, Ф. Сохін, О. Шахнарович, Н. Юрьєва та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

– *вперше* визначені особливості емоційно-оцінної лексики у дітей із моторною алалією, етапи та педагогічні умови її формування;

– *обґрунтовано*, *розроблено* й експериментально *перевірено* методику формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною

алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності з урахуванням виявлених диференційованих психологічних механізмів недорозвинення мовленнєвої системи;

– *уточнено* зміст складових емоційно-оцінної лексики, відібрано та адаптовано методи й прийоми художньо-мовленнєвої діяльності в умовах логопедичного заняття у дітей із моторною алалією.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що розроблені методика та картка обстеження впровадженні в практичну діяльність спеціальних закладів: група ДНЗ (дошкільний навчальний заклад) компенсуючого типу для дітей з порушеннями мовлення м. Києва № 110 (довідка № 24 від 28.04.2010 р.); ДНЗ № 9 (довідка № 119 від 15.12.2010 р.); № 611 (довідка № 49 від 27.05.2010 р.); ДНЗ № 753 (довідка № 29 від 24.04.2009 р.); відділення медико-соціальної реабілітації дітей із вадами мовлення та порушеннями психічного розвитку Київської міської клінічної психоневрологічної лікарні № 1 (довідка № 183 від 21.04.2010 р.); загальноосвітнього ДНЗ «Золотий ключик» (довідка № 108 від 30.12.2009 р.) та розвиваючої групи спеціальної загальноосвітньої школи «Надія» (довідка № 32 від 31.05.2010 р.) м. Вишгорода; навчально-виховного комплексу інтернатного типу для дітей з вадами розвитку Полтавської обласної ради м. Полтави (довідка № 117 від 22.06.2010 р.); ДНЗ ясла-садок № 18 (довідка № 43 від 14.05.2010 р.); Антонівський ясла-садок № 26 комбінованого типу Антонівської селищної ради м. Херсона (довідка 02–04 / 102 від 30.04.2010 р.).

Одержані результати можуть бути використані у розробці корекційно-розвивальних програм для спеціальних дошкільних закладів, центрів мовленнєвого розвитку, при викладанні фахових курсів у вищих навчальних закладах за напрямком «Корекційна освіта (логопедія)», а також у підготовці логопедів, зокрема, у системі післядипломної педагогічної освіти.

Апробація і впровадження результатів дослідження відбувалися під час виступів із доповідями на Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні» до 175-річчя НПУ імені М.П.Драгоманова (Київ, 2008), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології» (м. Кам'янець-Подільський, 2008 р.), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Сучасний стан та перспективи розвитку теорії і практики логопедії в Україні» (м. Київ, 2008); звітних науково-практичних конференціях викладачів та аспірантів Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2007–2011 рр.). Результати дисертаційного дослідження доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, результати дослідження та висновки відображені у 7 одноосібних публікаціях, надрукованих у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (230 найменувань) та додатків. Основний зміст роботи викладений на 194 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 347 сторінок і містить 57 таблиць та 14 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, його методологічні основи, методи; розкрито наукову новизну, практичну значущість роботи, наведено дані про апробацію і впровадження результатів дослідно-пошукової роботи.

У першому розділі – **«Науково-теоретичні засади розвитку мовлення у дітей дошкільного віку**» – представлено результати аналізу загальної та спеціальної психолінгвістичної, психолого-педагогічної і медичної вітчизняної та зарубіжної науково-методичної літератури з проблеми формування лексичної сторони мовлення, зокрема аспекту збагачення її емоційно-оцінною лексикою; обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування та розвитку лексичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією.

У сучасній лінгводидактиці особливо наголошується на обов'язковому діяльнісному підході до формування та розвитку усного мовлення. За даними наукових досліджень А. Богуш, Л. Журавльової, З. Ленів, С. Миронової, О. Монке, Ю. Руденко та ін. на процес формування мовленнєвої особистості старших дошкільників позитивно впливає активний, дійовий характер сприймання художніх творів.

У своїх дослідженнях А. Богуш, Т. Гавриш, С. Миронова, Ю. Руденко та ін. зазначають, що художньо-мовленнєва діяльність визначається як цілеспрямована діяльність, яка має власну структуру: предмет, мотив, завдання, мету, дії та операції, умови, способи дії, продукт і результат, оцінку і контроль, які переходять у самооцінку та самоконтроль.

Засобами та способами реалізації такої діяльності є рідна мова, як знакова система номінативних одиниць і правил оперування ними. Таким чином, «лише у процесі оперування мовними знаками у дитини формується їх функціональне застосування, тобто навички її використання як знаків мови» (Є. Соботович).

Вивчення основних положень змісту державних документів, які регламентують дошкільну ланку освіти, дозволяє констатувати відсутність чіткого визначення «емоційно-оцінної лексики» та її складових, загальновживаними є такі терміни, як «експресивна лексика» або «виразно-емоційна компетенція», «емотивна лексика», «засоби експресії» та ін. (А. Богуш, Т. Гавриш, Ю. Руденко, О. Монке та ін.).

Отже, у контексті нашого дослідження *емоційно-оцінну лексику* ми визначили як сукупність слів, що позначають емоційні переживання чи виникли шляхом використання демінутивних та пейоративних суфіксів.

Вперше «емоційно-оцінна лексика», як окремий напрямок у змісті корекційно-розвивальної роботи для дітей з порушеннями мовлення, зокрема з загальним недорозвитком мовлення, стала предметом дослідження російського вченого І. Кондратенко.

Аналіз спеціальної літератури засвідчив, що розвиток мовленнєвої функції у дітей із моторною алалією здійснюється при наявності органічного ураження кори головного мозку, що безумовно впливає на нейропсихологічну основу мовленнєвої діяльності (специфічні та загально-функціональні механізми мовлення). Психологічна

основа мовленнєвої діяльності забезпечує формування таких компонентів мовлення, як лінгвістичний, комунікативний та інтелектуальний (І. Глущенко, І. Зімня, О. Леонтьєв, В. Лубовський, Є. Соботович, В. Тищенко та ін.).

З'ясовано, що у структурі мовленнєвої діяльності присутній емоційно-оцінний компонент, який впливає на процес формування мовленнєвої функції взагалі, та на інтелектуальну діяльність і вольові якості особистості дошкільників зокрема і потребує додаткового вивчення, особливо, у дітей з моторною алалією.

Дослідженнями Г. Жаренкової, В. Ковшикова, Є. Соботович, В. Тищенка, Н. Трауготт, М. Шеремет та ін. встановлено, що формування мовлення у дітей із моторною алалією значно відстає від вікової норми й потребує спеціально організованого навчання для його формування та розвитку.

Сучасна методика корекційної (логопедичної) роботи при моторній алалії спрямована на інтенсивний розвиток процесу розуміння мовлення оточуючих, формування здатності до його наслідування, збільшення кількості слів у активному словнику, ускладнення змісту та структури складових мовленнєвої діяльності.

З метою визначення стану розробленості проблеми формування емоційно-оцінної лексики у спеціальній літературі проаналізовані сучасні загальноосвітні програми навчання та виховання дітей дошкільного віку та спеціальні програмно-методичні посібники з розвитку мовлення.

Було виявлено, що у дошкільних програмах емоційно-оцінна лексика окремо не виділяється, а окреслена переважно у спеціальних програмно-методичних посібниках як складова логопедичної роботи з формування навичок словотвору (зменшувально-пестливі форми слів).

Таким чином, виявлені проблеми у теоретико-методологічних засадах формування емоційно-оцінної лексики у корекційно-розвивальному навчанні старших дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення зумовлюють необхідність розробки експериментальної методики її формування засобами художньо-мовленнєвої діяльності.

У другому розділі – **«Стан та особливості емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників із моторною алалією» –** представлено характеристику стану сформованості емоційно-оцінної лексики у дітей із моторною алалією; розкрито методику та організацію констатувального етапу експерименту; окреслено складові «емоційно-оцінної лексики», визначено їх критерії та рівні сформованості.

На констатувальному етапі дослідження було визначено такі завдання: здійснити логопедичне обстеження старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) з метою виявлення дітей із моторною алалією; визначити стан та особливості емоційно-оцінної лексики у дошкільників із різним рівнем мовленнєвого розвитку (без порушень мовлення, із ЗНМ та з моторною алалією); узагальнити одержані результати.

До *логопедичного обстеження* з використанням методик Л. Волкової, Т. Візель, Н. Жукової, Р. Левіної, Є. Соботович, І. Марченко, О. Мастюкової, Т. Філічевої, Л. Цвєткової та ін., спрямованих на всебічне вивчення мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку (стан фонематичних процесів, звуко-складова характеристика, лексика, граматика, зв'язне мовлення, характер комунікації), було

залучено 135 дітей із загальним недорозвитком мовлення (за психолого-педагогічною класифікацією – ППК).

Результати аналізу одержаних даних дали змогу встановити, що у 52 старших дошкільників було виявлено моторну алалію (за клінічною класифікацією – КК) із різним рівнем загального недорозвитку мовлення (за ППК): І рівень недорозвитку мовлення мали 7 дітей, ІІ рівень – у 38 дітей, ІІІ рівень – у 7 дітей.

На основі аналізу результатів логопедичного обстеження встановлено, що у дітей із моторною алалією мали місце відмінні механізми виявленого мовленнєвого порушення: *аферентна* форма алалії спостерігалася у 32,69 %; *еферентна* – у 67,31 %. Також дані мовленнєві порушення старших дошкільників та ступенем тяжкості їх проявів було віднесено до легкого, середнього та важкого.

За результатами обстеження інтелектуального розвитку дітей із моторною алалією (дані психолого-медико-педагогічної комісії) отримали такі дані: норма – 12 дітей (23,08 %), затримка психічного розвитку – 35 дітей (67,31 %), розумова відсталість – 5 дітей (9,62 %).

Для визначення вікової норми розвитку емоційно-оцінної лексики до констатувального етапу дослідження нами було залучено 48 дітей без мовленнєвих порушень.

При розробці методики дослідження стану сформованості емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку були враховані науково-методичні доробки українських та закордонних вчених (Л. Волкової, Т. Візель, Л. Вітгенштейна та Дж. Остіна, Г. Домана, Н. Жукової, І. Кондратенко, З. Ланцюженко, Р. Левіної, Є. Соботович, Л. Трофименко, О. Мастюкової, І. Марченко, Т. Філічевої, Л. Цвєткової, М. Чистякової, С. Школьнік, Г. Урунтаєвої, Ю. Афонькіної та ін.).

Відповідно до виділених у процесі дослідження складових емоційно-оцінної лексики (паралінгвістична, лінгвістична та комунікативна компетенції, що мають тісний взаємозв’язок та забезпечують поетапний й безперервний процес формування емоційно-оцінної лексики відповідно до вікових та мовленнєвих можливостей дітей), згідно *методики дослідження* стану сформованості емоційно-оцінної лексики робота *проводилася у таких напрямках*:

– дослідження рівня сформованості та якісних характеристик паралінгвістичної компетенції емоційно-оцінної лексики (навички розуміння та використання засобів пантоміми, міміки та жестів);

– дослідження рівня сформованості та якісних характеристик лінгвістичної компетенції емоційно-оцінної лексики (навички розуміння та використання просодичної, лексичної та граматичної складових);

– дослідження рівня сформованості та якісних характеристик комунікативної компетенції емоційно-оцінної лексики (навички використання досліджуваної лексики у процесі комунікації).

У кожному з напрямків методики рівень розвитку емоційно-оцінної лексики перевірявся у двох планах: імпресивному та експресивному.

Усі напрямки роботи передбачали серію завдань, вправ чи ігор, що давали ґрунтовне уявлення про рівні сформованості кожної складової емоційно-оцінної лексики та загальний стан й особливості розвитку досліджуваної лексики. Стан

сформованості емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією ми розглядали відповідно до чотирьох рівнів (високий, достатній, середній, низький) засвоєння кожної з визначених складових, що ранжувалися у залежності від способу виконання та оцінки завдань за визначеними критеріями:

І. Паралінгвістична компетенція: самостійне і правильне виконання завдань, достатній рівень розуміння та використання пантоміми, жестів та міміки довільно та у цілеспрямованій діяльності, якісні характеристики кожного з невербальних засобів.

ІІ. Лінгвістична компетенція:

– *просодична складова*: самостійне і правильне виконання завдань, здатність сприймати та правильно відтворювати запропоновані ритмічні конструкції, розрізнювати та змінювати звуки за гучністю, тривалістю, швидкістю й фрази за темпом, плавністю, інтонаційним забарвленням;

– *лексична складова:* об'єм лексичного запасу емоційно-оцінної лексики в імпресивному та експресивному мовленні; вміння самостійно усвідомлено встановлювати антонімічні та синонімічні зв'язки, добирати до слів-стимулів асоціативні зв'язки через колір, звук та вербальні асоціації;

– *граматична складова:* самостійне та правильне виконання завдань, усвідомлена зміна значення слова у залежності від наявності демінутивних та пейоративних суфіксів та їх використання у власному мовленні.

ІІ. Комунікативна компетенція: активність та ініціативність у спілкуванні, уміння слухати інших, рівень розуміння зверненого мовлення (у діалогах, монологах); адекватність сприймання художньої літератури та малих фольклорних жанрів, уміння використовувати більшість запропонованого мовленнєвого матеріалу у процесі спілкування за зразком; самостійність та послідовність у побудові діалогу та монологу, враховуючи емоційний зміст ситуації, доречність використання інтонаційних засобів мовлення; здатність до співчуття та оцінки діяльності оточуючих.

Необхідно зазначити, що всі складові емоційно-оцінної лексики нами визначались як рівнозначні, тому обчислення результатів здійснювалося шляхом знаходження середнього показника виконання всіх завдань за кожною компетенцією. Отже, високий рівень продемонстрували старші дошкільники з середньою оцінкою 5–4,5 бали; достатній рівень – 4,4–2,5 бали; середній рівень – 2,4–1,5 балів; низький – 1,4–0 балів.

Порівняльний аналіз результатів дослідження стану сформованості емоційно-оцінної лексики старших дошкільників, залучених до констатувального експерименту в кількісному плані представлений у таблиці 1.

Як видно з таблиці 1, більшість дітей із моторною алалією мають середній та низький рівень розвитку емоційно-оцінної лексики, що свідчить про значні труднощі, а в деяких випадках про неможливість, спонтанного розвитку даної групи лексики без організації спеціального корекційно-розвивального навчання.

Аналіз одержаних результатів про стан сформованості кожної компетенції емоційно-оцінної лексики у дітей із порушеннями мовлення окремо та у їх співвідношенні показав таку тенденцію: чим нижчий рівень мовленнєвого розвитку, тим більше використовуються паралінгвістичні засоби та нижчий рівень

комунікативної компетенції. Важливо зазначити, що на вибір та здатність використання невербальних засобів значно впливає рівень інтелектуальних можливостей дитини.

Таблиця 1

Порівняльні дані стану емоційно-оцінної лексики у дітей з моторною алалією, з дітьми без порушень мовлення та з дітьми з загальним недорозвитком мовлення (в %)

Рівень емоційно-оцінної лексики / Контингент досліджуваних дітей	Діти з моторною алалією	Діти з загальним недорозвитком	Діти без порушень мовлення
Високий	-	6,02 %	89,58 %
Достатній	13,46 %	65,06 %	8,33 %
Середній	40,38 %	24,1 %	2,08 %
Низький	46,15 %	4,82 %	-

Отже, за результатами якісного аналізу ми виділили наступні особливості стану сформованості емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників із моторною алалією відповідно до виділених компетенцій:

– для паралінгвістичної компетенції характерними були труднощі у виборі невербальних засобів (міміки, жестів, пантоміми) спілкування у процесі довільної діяльності, за умов достатнього розвитку навичок їх використання у мимовільній діяльності. На нашу думку, виявлені утруднення обумовлені недостатнім досвідом емоційного спілкування, не сформованістю кінестетичних та кінетичних рухових стереотипів;

– просодична складова характеризувалась наявністю патологічних пауз, недостатністю навичок створення експресії інтонаційними засобами за умов відносного збереження їх розуміння;

– у лексичній складовій лінгвістичної компетенції ми діагностували зниження рівня розуміння групи слів, що позначають емоційні переживання та стани, значні труднощі їх реалізації в експресивному мовленні. На нашу думку, це пояснюється особливостями симптоматики при кожній формі моторної алалії;

– найбільшу складність формування емоційно-оцінної лексики ми виявили в граматичній складовій лінгвістичної компетенції (труднощі або відсутність розуміння зміни значення слова у залежності від наявності словотворчих афіксів емоційно-оцінного змісту, особливо пейоративних; у експресивному мовленні спостерігається або відсутність словотворчих афіксів, або стереотипне недоречне їх використання);

– особливості комунікативної компетенції емоційно-оцінної лексики виявляються у недостатності навичок використання емоційно-оцінної лексики у процесі комунікації. На нашу думку, це пояснюється не сформованістю процесів мотивації, вибору мовних одиниць, програмування мовленнєвого висловлювання та навичок застосування набутих умінь у нових комунікативних ситуаціях.

Якісний аналіз помилок у старших дошкільників із порушеннями мовлення дозволяє зробити висновок, що вони обумовлені недостатнім рівнем розуміння природи виникнення емоційно-оцінної лексики, зниження життєвого досвіду їх використання у процесі комунікативно-мовленнєвої діяльності (недостатність навичок емоційного спілкування), порушеннями специфічних мовленнєвих механізмів формування мовленнєвої діяльності (дій програмування та моторної реалізації, за визначенням Є. Соботович).

З метою виявлення статистичного підтвердження достовірності одержаних результатів і наявності кореляційного зв'язку між процесами формування основних складових емоційно-оцінної лексики у різних груп дітей ми провели статистичну обробку одержаних даних. Усі статистичні розрахунки проводились за допомогою програми Statistical Package for the Social Sciences (SPSS), версії 17.0.

Згідно з результатами застосування коефіцієнтів r-Спірмена і τ-Кендалла, усі результати мають високий рівень статистичної достовірності ($p \leq 0,01$). Також виявлено наявність кореляційних зв'язків між формуванням усіх складових компонентів емоційно-оцінної лексики у дітей різних груп, хоча рівень такої кореляції є низьким (0,3–0,4).

Таким чином, можна зробити висновок про те, що розвиток емоційно-оцінної лексики у дітей різних груп відбувається за загальними онтогенетичними закономірностями, проте, структура і складність дефекту у дітей із ЗНМ і моторною алалією, зумовлює високу специфічність формування емоційно-оцінної лексики у дітей виділених груп.

Результати констатувального етапу експерименту щодо стану сформованості емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників із моторною алалію вказують на необхідність пошуку ефективних засобів та розробки спеціальної методики її формування за двома напрямами: формування психофізіологічних механізмів та формування мовленнєвих умінь і навичок.

У третьому розділі дослідження – **«Експериментальна методика формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією»** – представлено теоретичне обґрунтування методики формувального етапу експерименту, організаційні форми, принципи, зміст, педагогічні умови та етапи впровадження методики формування емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників із моторною алалію, а також узагальнено одержані результати проведеної експериментальної роботи.

Нами визначено психолого-педагогічні умови ефективності запропонованої корекційно-розвивальної методики формування емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників із моторною алалію засобами художньо-мовленнєвої діяльності. До *об'єктивних* умов нами віднесено: *загальнодидактичні* – врахування програмових вимог до формування та розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку; принципів наступності, послідовності та систематичності у навчанні; принципу сенсорно-лінгвістичного розвитку; принципу комплексного підходу до розвитку мовлення; *спеціально-організаційні* – урахування принципу формування мотивації до оволодіння мовленням, принципу формування мовлення як лінгвістичної здібності; принципу стимулювання спонтанного мовлення, як показника його розвитку взагалі;

принципу комплексного впливу на всі збережені аналізатори для корекції порушеної функції; теорії розвитку мовлення у процесі діяльність; принципу формування мовлення з урахуванням сучасних уявлень про процеси сприймання та породження мовленнєвого висловлювання; *технологічні* – початкове та заключне оцінювання умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями, організація переважно індивідуального типу занять, що забезпечує більш ефективне застосування принципу індивідуального та диференційованого підходу; урахування принципу емоційно-виразної організації занять та принципу опосередкованого спілкування через іграшку.

До *суб'єктивних* умов ми віднесли організацію взаємодії між логопедом та родиною дитини з алалією у корекційно-розвивальній роботі; врахування особливостей емоційно-вольової сфери старших дошкільників із мовленнєвими порушеннями; ступінь важкості дефекту; рівень розвитку пізнавальних здібностей дітей. Такі умови вимагають різних підходів до формування та розвитку емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників із моторною алалією.

Відповідно до завдань дослідження нами було розроблено *корекційно-розвивальну методику формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності*, визначено її динамічний зміст і основні етапи впровадження: *дослідницько-адаптаційний, корекційно-діяльнісний* та *функціонально-аналітичний*.

Кожен етап роботи мав власну мету, включав спільні напрями поетапного формування відповідних компетенцій, що визначаються як складові емоційно-оцінної лексики дітей старшого дошкільного віку. Зміст, методи і прийоми формування визначених компетенцій на кожному етапі ускладнювалися відповідно до загальної мети корекційно-розвивальної методики.

Опрацьовуючи корекційно-розвивальну методику, ми враховували результати констатувального етапу дослідження, програмові вимоги до мовленнєвого розвитку старших дошкільників, рівень мовленнєвих можливостей кожної дитини, закономірності розвитку мовленнєвої функції в онтогенезі та науково-методичні принципи й напрямки корекції мовленнєвого розвитку дітей із моторною алалією. Також для дослідження важливим є принцип онтогенетичного розвитку мовленнєвої функції, який було враховано у процесі моделювання методики.

Таким чином, у корекційно-розвивальній методиці одним із напрямків діяльності визначено організацію спеціального навчання, спрямованого на формування позитивного ставлення дітей із алалією до творів художнього мистецтва; уміння передавати відповідне ставлення шляхом створення емоційних образів паралінгвістичними й лінгвістичними засобами у процесі продуктивної комунікативної діяльності; формування розуміння та відтворення змісту різних видів художніх витворів мистецтва (І. Кузанова); формування та розвитку здібностей до наслідування зразкам учителя (Н. Тугова), що формує передумови здатності сприймати художнє слово чи емоційні образи.

У ході розробки експериментальної методики ми передбачали, що формування всіх складових емоційно-оцінної лексики у різних видах художньо-мовленнєвої діяльності повинно відбуватися в органічній єдності, тому заняття набули

інтегрованого вигляду. Види художньо-мовленнєвої діяльності визначались відповідно до рівня мовленнєвого розвитку старших дошкільників із моторною алалією та етапу експериментального навчання.

Необхідно зазначити, що матеріал, на якому відбувалося формування складових емоційно-оцінної лексики, використовувався для формування та розвитку всіх рівнів мовленнєвої діяльності, що є порушеними у старших дошкільників із моторною алалією (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної, синтаксичної). Такий принцип організації корекційно-розвивальної роботи допомагає розглядати сформовані складові (компетенції) як систему мовленнєвих знань та умінь.

Формування та розвиток кожної компетенції здійснювалися за допомогою серії завдань, що складалися із вправ або ігор, які мають різний ступінь складності, що відповідає принципам доступності, послідовності та поступового підвищення вимог.

Отже, у відповідності до обґрунтованих нами принципів системного та поетапного підходів, у дослідницько-адаптаційному, корекційно-діяльнісному та функціонально-аналітичному етапах нашої методики прослідковуються зовнішні і внутрішні взаємозв'язки.

Мета ***дослідницько-адаптаційного етапу,*** що тривав 1 місяць, полягала у адаптації дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією до умов внутрішнього середовища (встановлення емоційного контакту з фахівцем); діагностиці та формуванні мотивації до емоційного спілкування доступними вербальними та невербальними засобами. Також на даному етапі приділялася увага збагаченню знань про природу емоційних станів та переживань, дослідженню інтересів (нахилів) кожної дитини до різних видів художньо-мовленнєвої діяльності з метою здійснення індивідуального підходу на основі значущої для неї діяльності, підготовці старших дошкільників до сприймання творів художнього мистецтва.

Змістом дослідницько-адаптаційного етапу було визначено діагностику та розвиток немовленнєвих процесів та імпресивного мовлення з метою вивчення їх якісного рівня. У зв'язку з цим завданнями дослідницько-адаптаційного етапу корекційно-розвивальної роботи було: розвиток доступних навичок емоційного спілкування; діагностика, корекція та розвиток немовленнєвих процесів й інтонаційних засобів виразності; розвиток сенсорних функцій та формування навичок прямого наслідування, як передумови до здатності наслідувати емоційним образам художнього слова; формування емоційно-оцінної лексики в імпресивному мовленні.

На даному етапі, як засіб формування емоційно-оцінної лексики використовувалися всі види художньо-мовленнєвої діяльності. Для дітей із різним рівнем мовленнєвого недорозвитку, така діяльність мала різні рівні реалізації (перцептивний чи практичний, репродуктивний чи творчий).

Застосовуючи образотворчо-мовленнєву діяльність для формування емоційно-оцінної лексики старших дошкільників із моторною алалією ми віддавали перевагу таким прийомам та методам, як показ, пояснення вчителя, розглядання, домальовування та конструювання. У музично-мовленнєвій діяльності переважали такі прийоми та методи, як прослуховування музичних творів, заучування ритмів, формування елементарних навичок гри на музичних інструментах, музичні ігри та вправи. У літературно-мовленнєвій – слухання (аудіювання), бесіди та мовленнєві

вправи. У театрально-ігровій – показ інсценувань за змістом літературного твору, вправи на його відтворення, ігри-інсценування із вербальним супроводом та без нього.

Найбільш доцільним засобом формування емоційно-оцінної лексики дітей із першим рівнем мовленнєвого недорозвитку є образотворчо-мовленнєва та театрально-ігрова діяльності. Музично-мовленнєву та літературно-мовленнєву діяльності пропонується використовувати з метою формування імпресивного мовлення дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією.

Отже, ефективність дослідницько-адаптаційного етапу полягає у органічному поєднанні перцептивного рівня літературно-мовленнєвої та творчого рівня музично-мовленнєвої та театрально-ігрової діяльностей.

Наступним був ***корекційно-діяльнісний етап***, що тривав 4,5 місяці. Його *мета* полягала *у* формуванні мовленнєвих та комунікативних умінь. Відповідно до мети *змістом даного етапу* було визначено формування всіх складових емоційно-оцінної лексики засобами художньо-мовленнєвої діяльності.

Корекційно-діяльнісний етап поділявся на три періоди. Кожен період окрім спільних завдань, передбачав у своєму складі ряд спеціальних, спрямованих на досягнення загальної мети даного етапу.

Отже, до *спільних завдань* корекційно-діяльнісного етапу віднесено: удосконалення навичок емоційного спілкування із використанням паралінгвістичних засобів; формування та розвиток слухової уваги щодо розрізнення та відтворення засобів виразності мовлення.

До *спеціальних завдань* І періоду корекційно-діяльнісного етапу віднесено: формування лексичної складової емоційно-оцінної лексики, що відображає засвоєння лексики для позначення емоційних станів, переживань тощо, у імпресивному та експресивному мовленні; розвиток асоціативних зв’язків емоційно-оцінної лексики засобами музично-мовленнєвої та образотворчо-мовленнєвої діяльностей;

До *спеціальних завдань* ІІ періоду корекційно-діяльнісного етапу віднесено: закріплення назв емоційних станів та навичок їх вираження засобами літературно-мовленнєвої діяльності із використанням міміки та пантоміми; розвиток навичок наслідування з елементами самостійності, як передумов до розвитку відображувального та творчого мовлення; формування емоційно-оцінної лексики засобами словотворення в імпресивному та експресивному мовленні (за допомогою демінутивних суфіксів); поширення асоціативних зв’язків емоційно-оцінної лексики (в тому числі й антонімічних); підготовка до побудови фрази за допомогою карток-символів (формування первинних навичок складання простих синтаксичних конструкцій);розвиток діалогічного мовлення з використання емоційно-оцінної лексики.

До *спеціальних завдань* ІІІ періоду корекційно-діяльнісного етапу віднесено: удосконалення лексичної та граматичної складових емоційно-оцінної лексики та формування навичок їх практичного використання; робота над збагаченням емоційно-оцінної лексики шляхом формування синонімічних асоціативних зв’язків; розвиток граматичної складової емоційно-оцінної лексики з використанням пейоративних суфіксів та їх диференціація від демінутивних; удосконалення навичок

побудови фрази з використанням емоційно-оцінної лексики за допомогою карток-символів; розвиток монологічного мовлення.

На даному етапі, враховуючи збільшення мовленнєвих можливостей дітей, ускладнювалися прийоми та методи художньо-мовленнєвої діяльності. Зі збільшенням мовленнєвих можливостей дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією, провідними ставали літературно-мовленнєва та тетрально-мовленнєва діяльності. У образотворчо-мовленнєвій діяльності переважали показ, розглядання, домальовування й конструювання, що обов'язково супроводжувалися поясненням (вербальний супровід). У музично-мовленнєвій діяльності переважало прослуховування, заучування ритмів, мелодій та пісень, елементарні навички гри на музичних інструментах, музичні ігри та вправи. У літературно-мовленнєвії – слухання, бесіди, розповіді, мовні ігри та ігрові діалоги, а у тетрально-мовленнєвій – ігри-драматизації та інсценування.

Таким чином, на даному етапі корекційно-розвивальна робота була спрямована на формування всіх складових емоційно-оцінної лексики.

Останнім етапом нашої корекційно-розвивальної методики формування емоційно-оцінної лексики засобами художньо-мовленнєвої діяльності став ***функціонально-аналітичний етап***, що тривав 2 тижні. Його *мета* полягала у діагностиці та закріпленні досягнень старших дошкільників із моторною алалією відносно сформованості всіх складових емоційно-оцінної лексики, вміння їх використовувати у процесі комунікації.

Змістом функціонально-аналітичного етапу було визначено: закріплення навичок використання паралінгвістичних засобів спілкування та лінгвістичної компетенції емоційно-оцінної лексики; удосконалення комунікативної компетенції у процесі використання емоційно-оцінної лексики; діагностика сформованих мовленнєвих компетенцій.

Отже, виділені етапи корекційно-розвивальної методики мають тісний взаємозв'язок та характеризуються об'єднанням у безперервний педагогічний процес, а одержані старшими дошкільниками з моторною алалією знання, уміння та навички розглядаються як цілісна система.

Основною формою організації процесу формування емоційно-оцінної лексики засобами художньо-мовленнєвої діяльності у дошкільному навчальному закладі є логопедичні заняття, тому зміст запропонованої корекційно-розвивальної методики було впроваджено у вигляді інтегрованих логопедичних занять. Для забезпечення ефективності запропонованої методики, відповідно до форм моторної алалії та рівня мовленнєвих можливостей кожної дитини, інтегровані заняття проводилися малими підгрупами по дві особи, або в індивідуальній формі з залученням логопеда як рівноправного учасника навчально-виховного процесу. Заняття відбувалися три рази на тиждень у другій половині дня.

До формувального етапу експерименту було залучено 64 дитини старшого дошкільного віку із моторною алалією.

З метою здійснення статистичної обробки отриманих результатів формувального етапу дослідження нами було виділено 4 групи (2 контрольні (КГ) та

2 експериментальні (ЕГ)) старших дошкільників із аферентною та еферентною формами моторної алалії.

За даними порівняльного аналізу результатів контрольного зрізу (за визначеними критеріями та показниками) було встановлено позитивні зміни у рівнях сформованості кожної компетенції емоційно-оцінної лексики у дітей із моторною алалією контрольних та експериментальних груп.

Порівняльний аналіз кількісних показників за результатами констатувального та формувального (в КГ та ЕГ) етапу нашого дослідження показав, що старші дошкільники з моторною алалією, охоплені спеціальним навчання за експериментальною методикою, виявили такі результати: *високого рівня* розвитку емоційно-оцінної лексики досягли 3,13 % дітей, тоді як у КГ таких виявлено не було. *Достатній рівень* розвитку емоційно-оцінної лексики продемонстрували 21,88 % дітей ЕГ порівняно із дітьми КГ – 15,63 % дітей. Різниця показників у даному випадку становить 6,25 %. До *середнього рівня* сформованості нами віднесено 53,13 % дітей ЕГ та 46,88 % дітей КГ. Різниця показників становить також 6,25 %. Найбільш показовим є низький рівень, так в ЕГ це 21,88 % дітей, а в КГ – на 15,62 % більше, тобто 37,5 % дітей.

Таким чином, аналіз результатів формувального етапу дослідження дав змогу виявити динаміку рівнів сформованості всіх складових емоційно-оцінної лексики та зробити висновок про ефективність запропонованої корекційно-розвивальної методики, як такої, що може бути доцільною в організації навчально-виховного процесу у дошкільних закладах для дітей із тяжкими порушеннями мовлення.

З метою виявлення статистичної значущості, достовірності та кореляції показників емоційно-оцінної лексики та окремих складових компонентів цього феномену у дітей із моторною алалією ми порівняли результати виконання завдань формувального етапу дослідження ЕГ і КГ.

Для визначення кореляції між показниками емоційно-оцінної лексики та її складових у старших дошкільників ЕГ і КГ окремо до і після проведення формувального експерименту ми використовували однофакторний критерій Т-Вілкоксона. Згідно з результатами перевірки статистичної значущості даних повторного діагностування у контрольній групі, на рівні статистичної значущості виявлено відсутність суттєвих зрушень у рівнях сформованості всіх складових емоційно-оцінної лексики. Таким чином, без впровадження спеціальної системи заходів із формування емоційно-оцінної лексики розвиток цього процесу відбувається лише незначною мірою та зі значними недоліками.

Для порівняння результатів виконання завдань дітьми експериментальної і контрольної груп між собою використані критерій U-Манна-Уітні і критерій Колмогорова-Смірнова, які засвідчили, що середній рівень усіх структурних компонентів емоційно-оцінної лексики у дітей експериментальної групи є вищим, ніж у дітей із моторною алалією контрольної групи.

Отже, результати формувального експерименту свідчать про те, що за умов спеціально організованої, цілеспрямованої, послідовної та систематичної корекційно-розвивальної роботи за запропонованою методикою у дітей з моторною алалією підвищується рівень розвитку складових емоційно-оцінної лексики, хоча якісний та

кількісний показник таких змін у кожної з складових виявився досить неоднорідним. Аналіз такої тенденції дозволяє зробити висновок, що формування кожної складової емоційно-оцінної лексики значною мірою визначається формою моторної алалії.

ВИСНОВКИ

Визначення теоретичних засад формування емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників з моторною алалією та узагальнення результатів проведеного експериментального дослідження дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Аналіз спеціальної науково-методичної літератури та сучасних підходів до навчання й виховання дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, дає змогу стверджувати, що проблема формування емоційно-оцінної лексики у дітей із моторною алалією є досить актуальною та може бути вирішена засобами художньо-мовленнєвої діяльності, яка створює сприятливі умови для формування «мовної» та «мовленнєвої особистості» у тісному взаємозв'язку з розвитком її мотиваційно-вольової сфери. Вивчення дошкільної практики формування емоційно-оцінної лексики засобами художньо-мовленнєвої діяльності дало можливість виявити недостатню розробленість методичної системи та майже повну відсутність належних практичних посібників, призначених для безпосереднього застосування на логопедичних заняттях у дошкільних загальноосвітніх закладах для дітей з тяжкими порушеннями мовлення.

2. У дослідженні визначено складові емоційно-оцінної лексики, що включають «паралінгвістичну», «лінгвістичну» й «комунікативну» компетенції та виявити їх тісний взаємозв'язок у процесі формування, уточнити й описати критерії та показники сформованості складових емоційно-оцінної лексики.

3. Розроблено методику дослідження стану сформованості емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією, що дало змогу визначити значні труднощі та затримку у формуванні навичок емоційного спілкування та низький рівень уявлень про природу емоційних станів та переживань, що, безумовно, впливає на процес формування емоційно-оцінної лексики. Констатувальний етап дав змогу виявити у дітей із моторною алалією рівні засвоєння (високий, достатній, середній, низький) та особливості стану сформованості емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією.

4. Аналіз одержаних даних констатувального етапу експерименту засвідчив системний характер мовленнєвих порушень (фонетико-фонематичних процесів, лексико-граматичної будови та зв'язного мовлення) у старших дошкільників із моторною алалією та дав можливість констатувати обернену залежність рівня розвитку лінгвістичних та паралінгвістичних здібностей, що загалом впливають на комунікативну діяльність дітей зазначеної категорії. Виявлені переважно середній та низький рівні сформованості емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників з моторною алалією дали змогу окреслити шляхи впровадження ефективних засобів її формування у процесі спеціально організованого навчання.

5. Визначено та науково обґрунтовано психолого-педагогічні об'єктивні та суб'єктивні умови формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого

дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності. Розроблена методика формування емоційно-оцінної лексики у дітей із моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності, що об'єднує традиційні логопедичні та загальнодидактичі технології та складається з трьох послідовних етапів: *дослідницько-адаптаційний*, *корекційно-діяльнісний* та *функціонально-аналітичний*. Кожен етап має свою мету, завдання, зміст та напрямки діяльності, спрямовані на формування паралінгвістичної, лінгвістичної та комунікативної компетенцій дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.

6. Ефективність розробленої корекційно-розвивальної методики формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією доведено експериментально. Аналіз даних формувального експерименту засвідчив, що після проведення дослідної роботи у старших дошкільників із моторною алалією експериментальних груп рівень розвитку емоційно-оцінної лексики виявився значно вищим порівняно з дітьми контрольних груп. Простежувалась тенденція щодо появи дітей із високим рівнем розвитку емоційно-оцінної лексики (3,13 %), та збільшення кількості дітей, які мали достатній та середній рівень розвитку вище представленої групи лексики (відповідно 21,88 % та 53,13 %) і, навпаки, досить суттєво зменшилась кількість дітей із низьким рівнем (відповідно 21,88 %). У контрольних групах відчутної тенденції до змін не спостерігалось. Необхідно зазначити, що ефективність корекційного навчання залежить від його систематичності, позитивної спрямованості емоційно-оцінного компоненту в структурі мовленнєвої діяльності дітей з моторною алалією та активної участі батьків у навчально-виховному процесі.

Дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми формування лексичної сторони мовлення у старших дошкільників із моторною алалією у зв'язку зі складністю даного мовленнєвого порушення та багатогранністю питань, що входять до даної теми.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Січкарчук Н. Д. Формування емоційно-оцінної лексики у дітей з моторною алалією / Н. Д. Січкарчук // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП В. С. Мошинський, 2008. – Вип. VIII. – С. 261–266. – (Серія «Соціально-педагогічна»).

2. Січкарчук Н. Д. Нейрофізіологічні засади формування емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників з моторною алалією / Н. Д. Січкарчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія» : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. № 11. – С. 199–204.

3. Січкарчук Н. Д. До проблеми формування емоційно-оцінної лексики у дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення (аналіз сучасних програм) / Н. Д. Січкарчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія» : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. № 13. – С. 121–125.

4. Січкарчук Н. Д. Емоційно-оцінний компонент в мовленнєвій діяльності дошкільників / Н. Д. Січкарчук // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету / за ред. : О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Вип. XII. – С. 337–341.

5. Січкарчук Н. Д. Словникова робота, як напрям розвитку мовлення у дітей з моторною алалією / Н. Д. Січкарчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія» : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 14. – С. 144–146.

6. Січкарчук Н. Д. Дослідження особливостей використання паралінгвістичних засобів спілкування в процесі формування емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників з моторною алалією / Н. Д. Січкарчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»: зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 15. – С. 247–253.

7. Січкарчук Н. Д. Науково-теоретичне обґрунтування методики формування емоційно-оцінної лексики у старших дошкільників з моторною алалією / Н. Д. Січкарчук // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»: зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 16. – С. 186–193.

АНОТАЦІЇ

Січкарчук Н.Д. Формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі формування емоційно-оцінної лексики: паралінгвістична, лінгвістична (просодична, лексична, граматична складові) та комунікативна компетенції у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності. У дослідженні визначено рівні та особливості стану сформованості вище зазначеного прошарку лексики у старших дошкільників з моторною алалією у порівнянні з дітьми без порушень мовлення й з дітьми із загальним недорозвитком мовлення.

Обґрунтовані психолого-педагогічні та методичні передумови формування даного прошарку лексичної сторони мовлення, розроблено зміст та описано методику його формування на основі залучення дітей до художньо-мовленнєвої діяльності з урахування рівня мовленнєвих можливостей дітей.

Результати дослідження довели педагогічну доцільність та ефективність системи запропонованих завдань, які дозволяють формувати у дітей цілісну систему мовних й мовленнєвих умінь та навичок.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, моторна алалія, емоційно-оцінна лексика, демінутивні та пейоративні засоби словотворення, асоціативні

зв’язки, мовні та мовленнєві засоби, комунікативний негативізм, художньо-мовленнєва діяльність, емоційний компонент мовленнєвої діяльності.

Сичкарчук Н. Д. Формирование эмоционально-оценочной лексики у детей старшего дошкольного возраста с моторной алалией средствами художественно-речевой деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертационное исследование посвящено проблеме формирования эмоционально-оценочной лексики у детей старшего дошкольного возраста с моторной алалией средствами художественно-речевой деятельности.

Основываясь на психолингвистическом изучении эмоционально-оценочного компонента речевой деятельности, а также лингвистических взглядов на его реализацию в процессе коммуникации были выделены паралингвистическая, лингвистическая (просодическая, лексическая, грамматическая составляющие) и коммуникативная компетенция эмоционально-оценочной лексики, определены показатели и критерии оценивания уровней сформированности эмоционально-оценочной лексики.

В исследовании представлен анализ изучения степени разработки исследуемой проблемы в общей и специальной лингводидактической, психолого-педагогической и медицинской литературе. Выявленное недостаточно эффективное состояние практической коррекционной работы по формированию эмоционально-оценочной лексики у старших дошкольников с моторной алалией в отечественной педагогике, обусловило актуальность, цели и задачи исследования.

Установлены уровни развития всех составляющих выше указанной лексической стороны речи у старших дошкольников с моторной алалией, которые сравнивались с результатами детей без нарушений речи и детей с общим недоразвитием речи.

Представлено научное обоснование психолого-педагогических и методических предпосылок формирования всех компонентов эмоционально-оценочной лексики. Разработано содержание и описана методика ее формирования на основе художественно-речевой деятельности с учетом уровня речевых и интеллектуальных возможностей детей с моторной алалией.

Методика реализовывалась путем системного внедрения трех взаимодействующих этапов: исследовательско-адаптационного, коррекционно-деятельностного и функционально-аналитического.

Изучены и отобраны, с учетом целей и задач каждого этапа, виды художественно-речевой деятельности. Представлен интегрированный характер организации логопедических занятий.

Установлено, что средства художественно-речевой деятельности реализуют комплексный подход к коррекционной системе обучения, оказывают мощное коррекционное влияние на развитие речевой деятельности детей старшего дошкольного возраста с моторной алалией. Различные виды художественно-речевой

деятельности позволяют учитывать разный уровень речевых и интеллектуальных возможностей детей с данной речевой патологией.

В коррекционно-развивающем обучении показана лексико-семантическая и системно-лексическая направленность в организации речи; систематический, целеустремленный, комплексный характер всех видов и средств художественно-речевой деятельности в формировании эмоционально-оценочной лексики у детей с моторной алалией.

Результаты исследования доказали педагогическую целесообразность и эффективность системы представленных заданий коррекционно-развивающей методики, которые дают возможность формировать у детей целостную систему языковых и речевых умений и навыков.

В роботе показана зависимость изменения каждой составляющей эмоционально-оценочной лексики от формы моторной алалии.

Ключевые слова: дети старшего дошкольного возраста, моторная алалия, эмоционально-оценочная лексика, деминутивные и пейоративные средства словообразования, ассоциативные связи, языковые и речевые средства, коммуникативный негативизм, художественно-речевая деятельность, эмоциональный компонент речевой деятельности.

Sichkarchuk N. D. Formation of emotional and valuation lexicon of senior pre-school children with motor alalia with artistic and speech activity means. – Manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.03 – special pedagogic. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

Dissertation research is devoted the problem of formation of emotional and valuation lexicon (paralinguistic, linguistic (prosody, lexical, grammatical components) and communication competence of senior pre-school children with motor alalia with means of artistic and speech activity. Analysis of results of studying this problem in general and special linguodidactical, pedagogical, psychological and medical literature is represented in this research and levels of formation of these lexicon layers of pre-school children with motor alalia is researched.

Psychological, pedagogical and methodical preconditions of this lexicon layers formation are grounded. Curriculum and teacher’s technique of this lexicon layers formation in process of senior pre-school children’s artistic and speech activity are described.

Results of research proved pedagogical reasonability and efficiency of this system of tasks that enable to form of children’s single system of language and speech skills.

Keywords: senior pre-school children, motor alalia, emotional end valuation lexicon, diminutive and pejorative means of derivation, association, lingual and speech means, communicative negativism, artistic and speech activity, emotional component of speech activity.

Підписано до друку 27.04.2011 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 22.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77